

УДК 94(477.7-074)"1941/1944":[353.8:329.18]

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2026.34.18>

ІНСТИТУТ ГЕНЕРАЛЬНИХ КОМІСАРІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ «НОВОГО ПОРЯДКУ»

Тішин Олександр,

кандидат історичних наук, вчитель комунального закладу
"Василівський ліцей "Сузір'я" Василівської міської ради Запорізької області
ORCID ID: 0009-0003-5094-1650

У статті здійснено комплексний аналіз інституту генеральних комісарів як ключового елементу системи цивільного управління, запровадженої нацистською владою на території Півдня України в умовах реалізації політики «нового порядку» в роки Другої світової війни. Акцентовано увагу на тому, що саме генеральні комісари відігравали провідну роль у практичному впровадженні окупаційних директив на регіональному рівні, поєднуючи адміністративні, політичні, економічні та репресивні функції. Показано місце генеральних комісаріатів у владній ієрархії рейхскомісаріату «Україна» та окреслено специфіку їхньої взаємодії з центральними органами нацистського управління.

Особливу увагу приділено діяльності генеральних комісарів на Півдні України, що дозволяє виявити як загальні риси функціонування окупаційної адміністрації, так і регіональні особливості, зумовлені соціально-економічними та демографічними чинниками. Наголошено на тому, що слабка координація між центральною владою рейху та місцевими адміністративними структурами, а також внутрішні суперечності в нацистській управлінській вертикалі сприяли зростанню автономії генеральних комісарів і формуванню різних моделей управлінської практики.

Проаналізовано кадровий склад генеральних комісарів, їхній попередній партійний і адміністративний досвід, а також вплив особистісного чинника на характер здійснення окупаційної політики. На прикладі біографій К. Зельцнера, Е. Опермана та А. Фрауенфельда простежено, як індивідуальні управлінські стилі визначали специфіку реалізації репресивних, економічних і пропагандистських заходів у межах окремих генеральних округів. Зроблено висновок, що інститут генеральних комісарів мав виразні риси колоніального типу управління, був спрямований на максимальну експлуатацію ресурсів окупованих територій і водночас залишався внутрішньо суперечливим та нестабільним елементом нацистської адміністративної системи.

Ключові слова: нацистський окупаційний режим, «новий порядок», генеральні комісари, рейхскомісаріат «Україна», Південь України, цивільна адміністрація, Друга світова війна.

Tishyn Olexandr. The institution of general commissioners in the territory of Ukraine under the conditions of the “new order”

The article provides a comprehensive analysis of the institution of general commissioners as one of the key elements of the civil administration system established by the Nazi authorities in the occupied territory of Southern Ukraine during the Second World War within the framework of the so-called “New Order” policy. The institution of general commissioners is examined not merely as an administrative component of the occupation apparatus, but as an important instrument for the practical implementation of the political, economic, and social directives of the Third Reich at the regional level.

The study focuses on determining the place of general commissariats within the structure of the Reichskommissariat Ukraine, defining the scope of authority of general commissioners, and identifying the specific features of their interaction with the Reichskommissar of Ukraine, the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories, and military structures. It is demonstrated that, despite their formal subordination to higher authorities, general commissioners often acted with a relatively high degree of autonomy, which resulted both from weak coordination between central and local administrative bodies and from internal contradictions within the Nazi system of power.

Particular attention is paid to the activities of general commissioners in Southern Ukraine, a region of significant strategic and economic importance for Nazi occupation policy. The analysis of regional materials makes it possible to trace the specific features of the functioning of the civil administration under conditions of a multiethnic population, an agrarian-oriented economy, and proximity to the frontline zone. It is argued that these factors substantially influenced the administrative practices of general commissioners and the character of the implementation of occupation measures.

The article also examines the personnel composition of general commissioners, their previous administrative and party experience, and the role of individual factors in shaping models of occupation governance. Based on a biographical analysis of selected officials, it is shown that management styles, the intensity of repressive measures, and methods of economic exploitation largely depended on the individual characteristics of particular general commissioners rather than solely on directives issued by the central authorities.

The study concludes that the institution of general commissioners played a leading role in the functioning of the Nazi civil administration in Ukraine, combining features of both bureaucratic and colonial forms of governance. Its activities were aimed at subordinating the socio-economic life of the occupied territories to the needs of the war economy of the Third Reich and ensuring political control over the local population.

Key words: *Nazi occupation regime, "New Order," general commissioners, Reichskommissariat Ukraine, Southern Ukraine, civil administration, Second World War.*

Вивчення інституту генеральних комісарів на території України в умовах нацистського «нового порядку» є важливою складовою комплексного розуміння адміністративно-політичних механізмів окупаційного режиму в роки Другої світової війни. Незважаючи на значну кількість робіт, присвячених загальній історії нацистської окупаційної політики або окремим аспектам її реалізації, питання функціонування саме інституту генеральних комісарів залишається недостатньо дослідженим. У науковому дискурсі бракує цілісного аналізу ролі цих посадових осіб як ключових фігур у побудові системи цивільного управління на окупованих українських територіях, їхніх повноважень, взаємодії з гітлерівською адміністрацією та впливу на соціально-економічне життя місцевого населення.

Дослідження цієї теми має не лише історичну, але й практичну значущість. Генеральні комісари були тим елементом окупаційної структури, який безпосередньо реалізовував політику «нового порядку» в регіонах, координував репресивні та адміністративні заходи, регулював економічні відносини й контролював повсякденну діяльність місцевих громад. Розуміння їхньої ролі сприяє глибшому осмисленню механізмів державного примусу, колабораціоністських практик і соціальної адаптації в умовах воєнного управління. Також це дозволяє реконструювати складні взаємовідносини між окупаційною владою та українським суспільством, що є важливим для загального осмислення історичного досвіду України ХХ століття.

Попри наявність окремих наукових публікацій, які торкаються проблематики окупаційного управління, систематичний аналіз діяльності інституту генеральних комісарів у регіональному вимірі – зокрема на Півдні України – досі не набув достатньої уваги. Такий підхід дозволяє не лише окреслити загальні риси окупаційної адміністрації, але й виявити регіональні особливості, що визначали специфіку взаємодії між владою та населенням. Отже, комплексне дослідження зазначеної проблеми сприятиме заповненню важливого пробілу в національній історіографії та розширить розуміння специфіки функціонування колоніальних адміністративних структур у ХХ столітті.

Адміністративно-політична складова функціонування німецького окупаційного режиму в Україні знайшла ґрунтовне висвітлення у працях низки дослідників. Зокрема, окремі аспекти цієї проблематики проаналізовано у дисертаціях О. Гончаренко [11], О. Господаренко [13], Ю. Левченко [17], наукових студіях Ф. Турченка, В. Мороко та О. Штейнле [15], а також у дослідженнях Н. Сугацької [34; 35].

Найвищий рівень цивільної окупаційної адміністрації на території Півдня України становив генеральний комісаріат, очолюваний генеральним комісаром, який посідав ключове місце в системі німецького управління регіоном. Перебуваючи у безпосередньому підпорядкуванні рейхскомісара України Е. Коха, генеральний комісар здійснював керівництво відповідним генеральним округом (Generalbezirk) на підставі директив і розпоряджень як рейхскомісара, так і рейхсміністра у справах окупованих східних територій А. Розенберга. Така модель управління відображала жорстку вертикаль адміністративного підпорядкування та обмежену автономію регіональних структур цивільної влади.

Водночас сама назва посади «генеральний комісар» викликала певні застереження навіть серед представників окупаційної адміністрації. Зокрема, генеральний комісар округу «Крим» А. Фрауенфельд звертав увагу на те, що використання терміна «комісар» асоціювалося з управлінською практикою більшовицької влади, що суперечило ідеологічним уявленням націонал-соціалістичного режиму щодо формування нового адміністративного порядку на окупованих територіях [16 с. 231]. Розширення повноважень генерального комісара Криму відбулося у другій половині 1942 р., коли цивільна адміністрація почала поступово перебирати на себе функції, що раніше належали військовому управлінню. Як повідомляла окупаційна преса, з 1 вересня 1942 р. А. Фрауенфельд, як генеральний комісар, прийняв під свій адміністративний контроль територію Таврії, тимчасово розмістивши резиденцію та штаб у Мелітополі. До складу підпорядкованого йому простору увійшли територіальні комісаріати Мелітопольський, Якимівський, Каховський, Генічеський та Олешківський [18]. Із цього часу всі питання невійськового характеру – адміністративні, господарські та соціальні – мали вирішуватися виключно в межах компетенції генерального комісара. Таким чином, на території генерального округу він виступав найвищим представником німецької цивільної влади, концентруючи у своїх руках основні управлінські повноваження та контроль за реалізацією політики «нового порядку» [18].

Як зазначає С. Беллецца, генеральні комісари фактично зосереджували у своїх руках усю повноту влади в межах підпорядкованих їм генеральних округів, що на практиці надавало їм рис одноосібних правителів [3 с. 79]. Додатковим чинником свавільних управлінських практик стало хронічне протистояння між рейхскомісаром України Е. Кохом та рейхсміністром у справах окупованих східних територій А. Розенбергом щодо загальних засад окупаційної політики на захоплених землях СРСР. У цій ситуації місцеві нацистські функціонери змушені були орієнтуватися на одну з конфліктуючих сторін, що посилювало фрагментацію системи управління.

Наслідком такої конкуренції стали випадки самовільних дій з боку гебітскомісарів, зокрема у питаннях, пов'язаних із реалізацією політики «остаточного розв'язання єврейського питання» [12 с. 30]. Так, у межах генерального округу «Дніпропетровськ» окремі гебітскомісари на власний розсуд зараховували до категорії «расово неповноцінних народів» також вірменське населення [12 с. 30]. У відповідь на подібні дії 1 вересня 1942 р. генеральний комісар К. Зельцнер надіслав підлеглим циркуляр, у якому наголошував, що вірмени становлять окрему етнічну спільноту і не мають жодного відношення до єврейської раси, а відтак повинні розглядатися як нейтральна або дружня нація [12 с. 30]. Водночас показовим є те, що жоден із гебітскомісарів, які вдалися до зазначених самоуправних рішень, не був притягнутий до відповідальності [12 с. 30].

Суперництво між Е. Кохом і А. Розенбергом позначалося й на взаємовідносинах між самими генеральними комісарами. У своїх спогадах генеральний комісар Криму А. Фрауенфельд згадував про напружені стосунки з сусідніми очільниками генеральних округів, які перебували під протекцією Е. Коха і відкрито висловлювали критичні оцінки його поведінки в Рівному [40 с. 232]. Характеризуючи власні відносини з рейхскомісаром України, Фрауенфельд підкреслював, що сприймався ним як цілком «чужорідний елемент», що лише поглиблювало відчуження в системі окупаційного управління [40 с. 224].

На низький рівень координації між центральною адміністрацією рейхскомісаріату та генеральними комісарами Півдня України істотно впливали також технічні та комунікаційні обмеження. Як зауважує К. Беркгоф, штаб-квартира Е. Коха тривалий час не мала прямого телефонного зв'язку з генеральними комісарами в Миколаєві, Дніпропетровську та Мелітополі [4 с. 49]. Передача нормативно-правових актів із центру на місця також відзначалася значними затримками: зокрема, штабкомісар Херсона отримував відповідні розпорядження в середньому через три тижні після їх оприлюднення в Рівному [10 с. 194]. Загалом рух управлінських документів у системі окупаційної влади вибудовувався за багатоступеневою схемою – від фюрера через райхсміністра східних окупованих територій і рейхскомісара України до генеральних та гебітскомісарів, а далі до органів місцевого самоврядування, включно з районними управами й сільськими старостами [10 с. 196].

Керівництво Третього рейху ще задовго до початку німецько-радянської війни приділяло значну увагу формуванню управлінського апарату для майбутніх окупованих територій. Загалом нацистське керівництво розраховувало створити на захоплених землях СРСР близько 1050 обласних комісаріатів, для кадрового забезпечення яких до міністерства у справах окупованих східних територій було направлено 144 офіцери СА, 711 службовців міністерства внутрішніх справ та Німецького робітничого фронту [14 с. 85]. Такий масштаб підготовчих заходів свідчить про прагнення заздалегідь вибудувати жорстко ієрархізовану систему цивільного управління.

Характерною рисою кадрового складу генеральних комісарів було те, що більшість із них мали значний досвід служби в структурах СС або СА, належали до вищої ланки партійного апарату НСДАП або раніше обіймали відповідальні посади в адміністративних органах Німеччини [33 с. 92]. У Південній Україні генеральні комісаріати очолювали представники різних сегментів нацистського управлінського та силового апарату. Зокрема, генеральним комісаром був оберфюрер СС К. Зельцнер, пов'язаний із Німецьким робітничим фронтом; інший генеральний округ очолював А. Фрауенфельд, який мав управлінський досвід у партійних структурах та міністерстві закордонних справ; ще один округ перебував під керівництвом Е. Опермана – групенфюрера Націонал-соціалістичного авіакорпусу. Водночас у складі рейхскомісаріату «Україна» на аналогічні посади в інших регіонах призначалися й представники місцевого самоврядування (К. Клем у генеральному окрузі «Житомир»), керівники регіональних осередків Німецького робітничого фронту (В. Магунія в генеральному окрузі «Київ») або функціонери Штурмових загонів СА (Г. Шене в генеральному окрузі «Волинь – Поділля»).

Процес власного призначення на посаду генерального комісара у вересні 1941 р. докладно описав у мемуарах А. Фрауенфельд [40 с. 215]. За його словами, отримання відповідного наказу не викликало в нього особливого ентузіазму [40 с. 216]. Водночас генеральний округ «Крим» розглядався

нацистським керівництвом як один із найперспективніших регіонів на Сході, що зумовило гостру конкуренцію між кандидатами, яких підтримували різні центри впливу – Г. Гімлер, Р. Лей та Е. Кох [40 s. 216–217]. Зрештою, як згадував А. Фрауенфельд, рішення щодо його призначення було ухвалене особисто А. Гітлером, який аргументував свій вибір у властивій йому манері [40 s. 217].

Характеризуючи ввірену йому територію, А. Фрауенфельд зазначав, що спочатку здійснював управління лише континентальною частиною округу на північ від Криму, тоді як сам Кримський півострів унаслідок зміни воєнної ситуації так і не був включений до складу генерального округу [40 s. 229]. Водночас, оцінюючи перспективи регіону, він наголошував на наявності на південноукраїнських землях значної кількості німецького цивільного населення, зокрема жінок і дітей, що дозволяло розглянути цю територію як потенційний простір для подальшої колонізаційної політики після завершення війни [40 s. 217].

Генеральні комісари були наділені надзвичайно широкими функціональними повноваженнями. Пердусім вони здійснювали нагляд за діяльністю підпорядкованого їм адміністративного апарату, що реалізовувалося через регулярні службові наради з представниками нижчих ланок окупаційної влади [25]. Важливою складовою їхньої роботи були також постійні інспекційні поїздки територією генеральних округів. Так, у матеріалах «Верхньодніпровської газети» підкреслюється підхід генерального комісара генерального округу «Дніпропетровськ» К. Зельцнера до виконання службових обов'язків: «...Генеральний Комісар Клаус Зельцнер завжди вважав своїм найважливішим завданням розв'язувати справи по керуванню округом не тільки за письмовим столом, але також найближче знайомитись особисто зі своїми гебітскомісарами й з місцевим населенням...» [5]. Наприкінці літа 1943 р. К. Зельцнер здійснив масштабну інспекційну подорож генеральним округом «Дніпропетровськ», під час якої відвідав Кам'янське, Верхньодніпровськ, П'ятихатки, Кривий Ріг, Нікополь, Петриківку, Новомосковськ, Павлоград, Синельникове, Гальштатт, Пологи та Бердянськ [25]. Аналогічний візит 24 липня 1943 р. до Генічеська здійснив генеральний комісар генерального округу «Крим» А. Фрауенфельд, де він провів зустрічі з представниками Генічеського, Ново-Троїцького та Сиваського районів [2].

На переконання С. А. Беллеци, діяльність генерального комісара К. Зельцнера в межах генерального округу «Дніпропетровськ» характеризувалася спробою реалізації своєрідного управлінського експерименту. Уміло апелюючи до риторичних настанов німецького націоналізму та водночас спираючись на політичну підтримку з боку центральних органів влади, зокрема проукраїнськи налаштованого Альфреда Розенберга, Зельцнер зумів залучити до співпраці частину дореволюційної управлінської еліти, а також окремі групи радянської технічної інтелігенції. У результаті цього було сформовано відносно стійку систему місцевого управління, яка певний час забезпечувала функціонування окупаційної адміністрації [39 p. 226].

По-друге, генеральні комісари активно залучалися до проведення агітаційно-пропагандистської роботи. Вони брали участь у спеціальних нарадах [8; 9], урочистих прийомах, церемоніях нагородження [6; 7], а також у пропагандистських зустрічах із місцевим населенням [23; 24; 26]. Звернення генеральних комісарів посідали помітне місце на сторінках окупаційної преси [1]. Зокрема, наприкінці червня 1943 р. А. Фрауенфельд узяв участь у нагородженні медаллю «Для народів Сходу» місцевих діячів, серед яких були І. Курило-Кримчак – бургомістр Мелітополя, А. Зубашев – обласний і головний лікар, П. Селецький – керівник фінансового відділу та С. Приступа – бургомістр Кізіяру; загалом нагороди отримали 36 осіб [21].

По-третє, до кола обов'язків генеральних комісарів належала участь у регулюванні господарського життя окупованих територій. Пріоритетним напрямом у цій сфері вважалася відбудова та відновлення економічного потенціалу регіонів. Під час перебування у Запоріжжі 19 серпня 1943 р. К. Зельцнер заявив: «Я відвідав 16 округ і впевнився, що праця українців і в сільському господарстві і на підприємствах йде дружно і добре» [28], додавши, що в Запоріжжі та Дніпропетровську «...робота здійснюється так, як цього потребують наші спільні інтереси» [28]. Він також підкреслював, що масштабна відбудовча діяльність здійснюється не лише на Сході, а й у Польщі, Норвегії, Франції та країнах Балканського регіону [28]. Зі шпальт газети «Мелітопольський край» від 22 травня 1943 р. відомо, що за ініціативою Генерал-комісаріату було проведено інженерну нівеляцію річки Молочної та прилеглих заболочених територій з метою визначення обсягів гідротехнічних робіт, спрямованих на осушення осередків розмноження малярійного комара [20].

По-четверте, генеральні комісари відігравали ключову роль у санкціонуванні діяльності релігійних інституцій. Так, за повідомленням газети «Мелітопольський край» від 27 березня 1943 р., генеральний комісар генерального округу «Крим» А. Фрауенфельд надав «...повноваження на служительське керівництво Таврійською єпархією автономної автокефальної церкви – архімандриту о. С. Охотенко,

а на служительське керівництво Таврійською єпархією автономної ортодоксальної церкви – єпископу владиці Серафиму» [19].

Основні напрями діяльності генерального комісара чітко простежуються через організаційну побудову його адміністративного апарату, який був покликаний забезпечити реалізацію окупаційної політики на підконтрольних територіях. Як правило, структура генералкомісаріату включала кілька ключових управлінських блоків. Центральне управління охоплювало підрозділи, відповідальні за кадрові питання, бюджет і звітність, систему заготівель, діяльність головного бюро та архіву, статистичний облік, квартирне й продовольче забезпечення, транспорт і конвой, а також функціонування головної каси.

Основні напрями діяльності генерального комісара знаходили відображення в організаційній структурі його адміністративного апарату, який формувалася відповідно до потреб окупаційного управління. Здебільшого цей апарат складався з кількох ключових відділів. Першим з них було центральне управління, до складу якого входили підрозділи, відповідальні за кадрові питання, бюджет і звітність, заготівельну діяльність, роботу головного бюро та архіву, статистичний облік, квартирне й продовольче забезпечення, транспорт і конвой, а також функціонування головної каси.

Другим важливим елементом був політичний відділ, у межах якого діяли підрозділи загального управління, охорони, національностей та політики поселень, культурної політики, економіки й господарства, робітничої та соціальної політики, молодіжних і жіночих питань, пропаганди, організації праці, медицини, ветеринарії, правового й фінансового забезпечення, а також науки і культури. Третю складову адміністративного апарату становив відділ господарства, до компетенції якого належали питання промислового виробництва, продовольчого та сільськогосподарського забезпечення, лісового й паливного господарства, функціонування залізничного транспорту та поштового зв'язку, формування і регулювання цін, банківської та валютної системи, торговельної політики й вексельного обігу. Окремо функціонував технічний відділ, до складу якого входили технічний підрозділ і відділ шляхів сполучення [17].

Практична реалізація цієї моделі управління простежується на прикладі генералкомісаріату генерального округу «Миколаїв». Як зазначається в джерелах, загалом усі окупаційні управлінські структури тут налічували 35 відділів, кожен з яких відповідав за окрему сферу адміністративної діяльності [35 с. 144]. Водночас базових відділів у межах генералкомісаріату було 12, серед яких провідне місце посідав відділ центрального управління, якому підпорядковувалися ще десять структурних підрозділів. Особливий статус мав перший (спеціальний) відділ, що підпорядковувалася безпосередньо генеральному комісару або його постійному представникові. Характерною рисою цього підрозділу було те, що в ньому працювали виключно німецькі службовці, загальна чисельність яких становила 155 осіб [35 с. 144].

З метою глибшого розуміння специфіки функціонування інституту генеральних комісарів доцільно детальніше розглянути біографічні та кар'єрні траєкторії осіб, які очолювали генеральні округи на Півдні України. Їхній життєвий шлях, досвід партійної та адміністративної роботи, а також ступінь інтегрованості в нацистську владну вертикаль істотно впливали на практики управління окупованими територіями.

Клаус (Ніколаус) Зельцнер (Nikolaus Selzner) (20 лютого 1899 р., Гросс-Мьоверн – 21 червня 1944 р., Кайзерслаутерн) належав до числа функціонерів, чия кар'єра формувалася ще в період становлення нацистського руху. Його рання політична активність була тісно пов'язана з НСДАП і воєнізованими структурами партії, зокрема СС та СА. Уже наприкінці 1920-х років Зельцнер обіймав відповідальні посади в Німецькому робітничому фронті, що дало йому значний організаційний і управлінський досвід.

Після обрання депутатом рейхстагу в 1932 р. К. Зельцнер поступово інтегрувався до вищих щаблів партійно-державного апарату. Його діяльність у структурах «Сили через радість» та Націонал-соціалістичної заводської організації сприяла формуванню репутації ефективного адміністратора, здатного координувати великі масиви підлеглого персоналу. Саме цей досвід значною мірою визначив його подальше залучення до системи управління окупованими територіями на Сході.

Звіти айнзатцштабу А. Розенберга підкреслювали прагматичність К. Зельцнера та його орієнтацію на залучення місцевих фахівців і представників інтелігенції до співпраці з окупаційною владою, що розглядалося ним як важливий інструмент стабілізації адміністративної системи [3 с. 79]. У період перебування на посаді генерального комісара генерального округу «Дніпропетровськ» (1941–1944 рр.) він поєднував жорстке виконання директив рейху з намаганням забезпечити керованість регіону.

Евальд Оперман (Ewald Oppertmann) (25 лютого 1896 р., Кенігсберг – 29 січня 1965 р.) представляв інший тип генерального комісара – вихідця з професійно-технічного середовища, який поєднав управлінський досвід у будівельній галузі з активною участю в партійних і напіввійськових структурах. Його діяльність у Німецькому військово-спортивному союзі та служба в люфтваффе сприяли формуванню жорсткого, дисциплінарного стилю управління.

Політична кар'єра Е. Опермана, зокрема його депутатство в ландтазі Пруссії та рейхстазі, забезпечила йому необхідні зв'язки в партійному керівництві. Перебуваючи на посаді генерального комісара генерального округу «Миколаїв», він демонстрував беззастережну лояльність до рейхскомісара України Е. Коха, що відображалось як у його управлінських рішеннях, так і в реалізації репресивної та економічної політики.

Оперман був безпосередньо причетний до здійснення антиєврейських заходів і масштабних ревізій у сільському господарстві. Виданий ним наказ від 13 лютого 1942 р. щодо конфіскації зерна та інших культур свідчить про жорстку експлуатаційну спрямованість його діяльності [31 с. 157]. Після завершення війни він, на відміну від багатьох інших нацистських функціонерів, зміг інтегруватися в цивільне життя, працюючи у будівельній сфері.

Альфред Едуард Фрауенфельд (Alfred Eduard Frauenfeld) (18 травня 1898 р., Відень – 10 травня 1977 р., Гамбург) вирізнявся серед південноукраїнських генеральних комісарів як за походженням, так і за характером політичної діяльності. Його австрійське коріння, участь у Першій світовій війні та досвід роботи в культурних і дипломатичних структурах рейху зумовили специфічне бачення завдань окупаційної адміністрації.

Після вимушеної еміграції з Австрії А. Фрауенфельд зробив кар'єру в апараті Імперської палати театру та міністерстві закордонних справ, що сформувало в нього уявлення про «м'які» інструменти впливу та управління. Призначення його генеральним комісаром округу «Крим» стало результатом внутрішньої боротьби між різними центрами влади в Третьюму рейху, зокрема між А. Розенбергом і Е. Кохом [36 с. 181].

На відміну від багатьох інших окупаційних адміністраторів, А. Фрауенфельд неодноразово виступав із критикою практик, що застосовувалися на території України. Його меморандуми засвідчують намагання звернути увагу керівництва рейху на деструктивні наслідки надмірної жорстокості та принизливого ставлення до місцевого населення [4 с. 427]. Порівняння окупаційної політики з колоніальними моделями рабовласництва, зроблене Фрауенфельдом, є показовим прикладом внутрішньої критики в межах нацистського апарату [38, с. 257]. У повоєнний період Фрауенфельд поєднував підприємницьку діяльність із участю в неонацистських мережах, що намагалися реінтегрувати колишніх функціонерів Третьюму рейху в політичне життя ФРН.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що інститут генеральних комісарів був одним із ключових елементів системи цивільного управління, запровадженої нацистською владою на окупованих територіях України в умовах реалізації політики «нового порядку». Саме через діяльність генеральних комісарів відбувалося практичне втілення директив центральних органів рейху, поєднане з адаптацією окупаційної політики до конкретних регіональних умов.

Аналіз функціонування генеральних комісаріатів на Півдні України засвідчує, що генеральні комісари концентрували у своїх руках надзвичайно широкі повноваження, поєднуючи адміністративні, політичні, економічні та репресивні функції. Формально перебуваючи у жорсткій ієрархічній підпорядкованості рейхскомісару України та рейхсміністрові у справах окупованих східних територій, на практиці вони часто діяли автономно, що було зумовлено як слабкою координацією між центром і регіонами, так і внутрішніми конфліктами в нацистській владній верхівці.

Ефективність і характер діяльності генеральних комісарів значною мірою залежали від їхнього особистого управлінського досвіду, політичних орієнтацій та ступеня інтегрованості в партійно-державні структури Третьюму рейху. Біографічний аналіз К. Зельцнера, Е. Опермана та А. Фрауенфельда дає підстави стверджувати, що, попри спільні ідеологічні засади, практики управління в межах окремих генеральних округів могли суттєво відрізнятись – від прагматичних спроб стабілізації адміністративної системи до відверто репресивних та експлуатаційних моделей.

Загалом інститут генеральних комісарів слід розглядати як інструмент колоніального типу управління, спрямований на максимальну експлуатацію людського й матеріального потенціалу окупованих територій за умов воєнного часу. Водночас його функціонування супроводжувалося внутрішніми суперечностями, управлінською фрагментацією та залежністю від особистісного чинника, що істотно обмежувало стабільність окупаційної адміністрації.

Література:

1. Азовський вестник. 1943. 20 июня.
2. Азовський вестник. 1943. 31 июля.
3. Беллеца С. А. Освіта в Україні під час нацистської окупації (на матеріалах Дніпропетровської області). Український історичний журнал. 2010. № 3. С. 78–91.
4. Беркгоф К. Жнива розпачу: Життя і смерть в Україні під нацистською владою. Київ : «Критика», 2011. 455 с.
5. Верхньодніпровська газета. 1943. 21 серпня.
6. Голос Дніпра. 1942. 08 листопада.
7. Голос Дніпра. 1942. 22 грудня.
8. Голос Дніпра. 1943. 14 березня.
9. Голос Дніпра. 1943. 15 квітня.
10. Гончаренко О. М. Функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944). Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 600 с.
11. Гончаренко О. М. Організаційно-правове забезпечення функціонування окупаційної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2011. 44 с.
12. Гончаренко О. М., Куницький М. П., Лисенко О. Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. Київ, 2014. 151 с.
13. Господаренко О. В. Діяльність місцевих органів влади і самоврядування на Півдні України у 1917–1920 рр.: соціально-економічний аспект : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Донецьк, 2005. 18 с.
14. Загорюлько М. М., Юденков А. Ф. Крах экономических планов фашистской Германии на временно оккупированной территории СССР. Москва : «Экономика», 1970. 376 с.
15. Запорізький рахунок Великій війні. 1939–1945 / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко, О. Ф. Штейнле, В. С. Орлянський [та ін.]; Ф. Г. Турченко (наук. ред.). Запоріжжя : Просвіта, 2013. 416 с.
16. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993. 684 с.
17. Левченко Ю. І. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2015. 319 с.
18. Мелітопольський край. 1942. 12 вересня.
19. Мелітопольський край. 1943. 27 марта.
20. Мелітопольський край. 1943. 22 мая.
21. Мелітопольський край. 1943. 22 июня.
22. Новая жизнь. 1943. 15 июля.
23. Нове життя (Первомайськ). 1942. 31 жовтня
24. Нове життя (Первомайськ). 1942. 07 листопада.
25. Нове життя (Первомайськ). 1942. 13 грудня.
26. Нове життя (Первомайськ). 1943. 14 травня
27. Нове життя (Первомайськ). 1943. 07 вересня.
28. Нове Запоріжжя. 1943. 21 серпня.
29. Нове Запоріжжя. 1943. 4 вересня.
30. Новий час. 1943. 11 квітня.
31. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. 668 с.
32. П'ятихатська газета. 1943. 11 серпня.
33. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.). Український історичний журнал. 1997. № 3. С. 90–101.
34. Сугацька Н. В. Місцева адміністрація та самоуправління на Півдні України в часи нацистської окупації краю (1941–1944 рр.) в контексті подій Холокосту. Південний архів (Історичні науки). Херсон, 2005. Вип. XX. С. 148–153.
35. Сугацька Н. В. Створення місцевої адміністрації та органів місцевого самоврядування на півдні України в часи нацистської окупації краю. Сучасний вимір держави та права. Миколаїв, 2008. С. 143–145.
36. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 1 / упоряд. і передмова В. Косика. Львів, 1997. 384 с.
37. Українська думка (орган Новогеоргіївського районного та міського управління). 1943. 8 березня.
38. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним. Київ : Наш формат, 2017. 488 с.
39. Belezza S. A. Il tridente e la svastica. L'occupazione nazista in Ucraina orientale. Milano : Franco Angeli, 2010. 245 p.
40. Frauenfeld A. Und trage keine Reu': vom Wiener Gauleiter zum Generalkommissar Krim. Leoni am Starnberger See : Druffel-Verlag, 1978. 303 S.

Дата першого надходження статті до видання: 21.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026